

2 PSYCHISCHE OVERMACHT ALS CULTUREEL VERWEER: WAAROM NIET?

Renée Kool^{*}

UITSpraak:

Rechtbank Groningen 28 januari 2003, ECLI:NL:RBGRO:2003:AF3437¹ en Hof Leeuwarden 5 november 2003, ECLI:NL:GHLEE:2003:AN7321

KERNOVERWEGINGEN:

Rechtbank

De raadsman van verdachte heeft ter terechtzitting – zakelijk weergegeven – het verweer gevoerd dat verdachte heeft gehandeld in een situatie van psychische overmacht. Hiertoe heeft de raadsman aangevoerd dat *de druk die uitging van het gedrag van medeverdachte [medeverdachte] in combinatie met de culturele achtergrond van verdachte de externe oorzaak heeft gevormd voor de psychische druk (...)*.

De rechtbank overweegt het volgende.

In onderhavige zaak is niet aannemelijk geworden dat er sprake was van een van buiten komende druk, waaraan verdachte in redelijkheid geen weerstand hoefde te bieden. Verdachte heeft immers zelf de bewuste keuze gemaakt zich te begeven en te blijven in de situatie waarin de gewelddadige handelingen hebben plaatsgevonden. Gedurende de periode dat verdachte zich in de woning van de medeverdachte bevond, hebben zich meerdere mogelijkheden voorgedaan waarbij verdachte de vorengenoemde situatie had kunnen verlaten (zoals verdachte zelf ter terechtzitting heeft verklaard). Verdachte heeft soms ook zelf in de gedragingen ten opzichte van het slachtoffer het initiatief genomen.

Tussendoor zijn er verschillende momenten geweest waarop verdachte door anderen erop is gewezen dat (medische) zorg nodig was. Daarbij hebben die anderen zelfs getracht het kind aan de gedragingen van verdachten te onttrekken. *Naar het oordeel van de rechtbank heeft verdachte dan ook op verschillende momenten anders kunnen handelen dan zij feitelijk heeft gedaan.*

---

* Renée Kool is als senior-onderzoeker aangesteld bij Ucall.

¹ De cursiveringen in de overwegingen zijn door de auteur aangebracht.

(...)

Het beroep op psychische overmacht wordt dan ook verworpen.

Hof

Namens verdachte is een beroep gedaan op psychische overmacht (...) Teneinde dit verweer te onderbouwen heeft de raadsman van verdachte gesteld dat zij na de aanhouding een verwarde en lethargische indruk vertoonde en dat zij verklaringen heeft afgelegd waaruit moet worden afgeleid dat zij onder een *immense druk* van haar eerder genoemde mededader stond (...). *Daarbij komt nog dat volgens de raadsman de culturele achtergrond van verdachte, waarin het geloof in Brua een sterke rol heeft gespeeld, de geestelijke weerstand van verdachte deed afnemen.*

(...)

Het hof acht niet aannemelijk, dat verdachte ten tijde van de bewezenverklarde gedragingen slechts heeft gehandeld onder invloed van een door de moeder van [slachtoffer] uitgeoefende druk van zodanige aard, dat zij daaraan geen weerstand heeft kunnen bieden. Immers, hoewel het initiatief duidelijk van de moeder van [slachtoffer] is uitgegaan heeft verdachte blijkens haar verklaringen ten overstaan van de politie, overtuigd als ook zij was dat een geest bezit zou hebben genomen van het kind, een actieve rol gespeeld bij de rituelen, die tot het uitdrijven van die geest zouden kunnen leiden. Die rol laat zich niet rijmen met die van een meer of minder willoos werktuig in de handen van [mededader]. Ook het feit dat verdachte op eigen initiatief [slachtoffer] heeft weerhouden haar jas te pakken en aldus heeft belet dat zij op vrijdagavond is meegegaan met [betrokkene 2], [betrokkene 3] en [betrokkene 4] past niet bij een rol als die welke door de raadsman aan verdachte wordt toegedicht.

Dat de gedragingen van verdachte mede zijn ingegeven door haar cultureel bepaalde neiging tot bijgeloof en magie brengt niet mee dat zij geen weerstand behoorde te bieden aan de druk om deel te nemen aan toepassing van rituelen op een jong meisje, voor zover deze de gezondheid van dit kind benadeelden en het aanwenden van geweld inhielden.

Het hof verwerpt dan ook het beroep op psychische overmacht en is ook overigens van oordeel dat er geen strafuitsluitingsgronden aanwezig zijn.

ANNOTATIE:

1. De aanleiding om deze ietwat buitenissige zaak te annoteren, is niet gelegen in enige op schrift gestelde 'empirische assumptie' van de rechter, maar juist in het ontbreken daarvan. Want ook in wat niet wordt gezegd kan een op normatieve gronden berustend 'werkelijkheidsoordeel' liggen besloten. In dit geval is dat de assumptie dat (kwade) geesten niet bestaan, althans dat het geloof daarin geen grond kan vormen voor een

geslaagd beroep op psychische overmacht (art. 39 Sr). Nu kan empirisch niet aannemelijk worden gemaakt, laat staan bewezen, dat (kwade) geesten bestaan. Maar wat wel empirisch kan worden vastgesteld is of, en in hoeverre, een geloofsopvatting bepalend is geweest voor het handelen van een verdachte. En die empirische vaststelling dient door de strafrechter te worden meegewogen in diens oordeel over de vraag of, en in hoeverre, dat kan leiden tot schuldeloosheid.

2. Maatstaf daarbij is de aannemelijkheid van de feiten waarop de verdachte zich beroept, die daartoe een uitdrukkelijk voorgedragen verweer behoort te voeren (art. 358 lid 3 Sv). Alleen dan is de strafrechter namelijk verplicht tot een uitdrukkelijk antwoord in het vonnis. Dat is terecht, want men mag niet van de strafrechter verwachten dat ieder lukraak beroep op een geloofsopvatting een gemotiveerd antwoord krijgt. Daartegenover staat dat de strafrechter gehouden is om zich ambtshalve te buigen over de gegrondheid van een beroep op de strafuitsluitingsgronden (waaronder psychische overmacht). Zo'n verweer mag niet worden verworpen op grond van het argument dat de strafuitsluitingsgrond niet is aangetoond of daarvan niet is gebleken: 'Ook al ligt het op de weg van de verdachte daartoe het nodige aan te voeren, de rechter mag de last tot het aannemelijk maken van de feitelijke grondslag niet uitsluitend op de verdachte leggen', aldus Corstens, Borgers en Kooijmans.²
3. Nu is het gemotiveerd verwerpen van een appèl op psychische overmacht geen sinecure. Zeker niet wanneer dat berust op een beroep op een cultureel bepaalde geloofsovertuiging. De rechter moet hierbij buiten zijn juridische comfortzone treden en is afhankelijk van deskundigen die hem voorlichten over het bestaan en betekenis van dergelijke geloofsaanspraken binnen de sociale leefomgeving van de verdachte, en de betekenis van dat geloof voor de verdachte als persoon. Pas na dat te hebben vastgesteld, kan de strafrechter ertoe overgaan zich een normatief-juridisch oordeel te vormen over het verweer en dat op schrift te stellen.³
4. Wie de rechtspraak over het culturele verweer in de vorm van een beroep op psychische overmacht bestudeert, vallen twee dingen op: dergelijke verweren worden in de regel niet gehonoreerd,⁴ maar naar het hoe en waarom blijft het gissen. Wat betreft de (geringe

2 G.J.M. Corstens, M.J. Borgers, T. Kooijmans, *Het Nederlands strafprocesrecht*, Deventer: Kluwer 2018, p. 865.

3 Over psychische overmacht: C. Kelk & F. de Jong, *Studieboek materieel strafrecht*, Deventer: Kluwer 2013, p. 338-351; G.-J. Knoops, *Psychische overmacht en rechtsvinding*, Deventer: Gouda Quint 1998.

4 Kelk & De Jong 2013, p. 347: '*Grosso modo* (curs.org.) moet men vaststellen dat een zogeheten cultureel verweer als zodanig zelden of nooit tot het aannemen van een onweerstaanbare drang in de zin van psychische overmacht leidt.' Verwezen wordt naar H. Wiersinga, *Nuance in benadering. Culturele factoren in het strafproces*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2002. De door Kelk & De Jong gedane signalering vindt voorts steun in: M. Siesling, *Multiculturaliteit en verdediging in strafzaken*, Den Haag: Boom 2006; J.M. ten Voorde, *Cultuur als verweer*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2007 en H. Wolswijk, 'De Nederlandse strafrechter en culturele delicten', *Ontmoetingen van het Lutje Psychiatrisch-Gezelschap*, Groningen 2010, p. 21-31.

- mate van) aanvaarding van het verweer past zo'n terughoudende opstelling in de systematiek van het Nederlandse strafrecht, dat zich kenmerkt door generale strafbaarstellingen en strafuitsluitingsgronden. Onze strafrechtscultuur gaat uit van de maatmens, de meerderheidsopvatting of hoe we het willen noemen, en biedt geen ruimte voor het straffeloos laten van 'exotische gedragingen'. En dat is een vertrekpunt dat bijval verdient, omdat uit oogpunt van rechtszekerheid veel is te zeggen voor het uitgangspunt van 'lands wijs, lands eer'.⁵
5. Maar de beoordeling van een beroep op cultureel bepaalde geloofsopvattingen moet ook beantwoorden aan een ander fundamenteel uitgangspunt van het Nederlandse strafrecht, namelijk dat van een geïndividualiseerd schuldstrafrecht. Dit vraagt niet alleen om ruimte om zo'n cultureel verweer te kunnen voeren, maar ook om daarop duidelijk antwoord te krijgen van de strafrechter.⁶ Een belang dat overigens direct verband houdt met de al genoemde rechtszekerheid. Wanneer de strafrechter nalaat een duidelijk antwoord te geven op een voldoende aannemelijk gemaakt cultureel verweer kan immers licht de indruk ontstaan dat de strafrechter vindt dat zo'n verweer van generlei waarde is, en dus geen uitleg behoeft. Dat kan bij de verdachte de indruk wekken dat hem een 'tekort aan rechtsbewustzijn' wordt verweten.⁷
  6. Nu kunnen culturele verweren zeker duiden op het voorrang geven aan cultureel bepaalde motieven. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de eerwraak: de schending van de familie-eer ('namus') vraagt dan om doding van de eerschender.⁸ Maar ook dan is een helder antwoord wenselijk. Juist om aan uit culturele minderheidsgroepen afkomstige justitiabelen te duiden waarom voor hen zingevend handelen strafbaar en verwijtbaar wordt geacht binnen de meerderheidsopvatting.
  7. En daarmee kom ik bij de door mij te bespreken strafzaak, een trieste zaak waarin beide verdachten stelden volgens hun geloofsopvatting te hebben gehandeld, maar waarin de door hen op die basis betrachte 'zorg en (moeder)liefde' een vijfjarig meisje, Daartje geheten, fataal werden. Ik richt me daarbij op het vonnis en arrest gewezen tegen de

---

5 Daarbij kan het culturele verweer overigens ook aanleiding geven tot strafverzwaring, zoals bijvoorbeeld in de Veghelse eerwraak-zaak. Daarover: E.M. Galenkamp & J.M. ten Voorde, 'Culturele achtergronden in de strafrechtspleging. Op zoek naar de juiste onderzoeksvragen', *Proces* 2002, nr. 3-4, p. 42-45. Voorts Wolswijk 2010, par. 4.

6 Wolswijk 2010, p. 25; Wolswijk constateert dat in de motivering van uitspraken weinig is terug te vinden van een psychologische toets.

7 Bovens spreekt te dezen over het strafrecht in termen van 'minderheidspolitiek'; M. Bovens, 'Cultuur als verweer. Een rechtspolitieke verkenning', in: F. Bovenkerk e.a. (red.), *Multiculturaliteit in de strafrechtspleging*, Den Haag: Boom 2003, p. 137-150. Zie ook Wolswijk 2010, p. 26, waar deze Knigge aanhaalt aan in diens noot onder HR 14 oktober 2003, ECLI:NL:HR:2003:AJ1457, *NJ* 2005, 183: 'Aan de culturele dwang dient het strafrecht juist tegenwicht te bieden door een ernstig te nemen strafbedreiging.'

8 Vgl. K. Karakaya, *Ik moest mijn namus, mijn eer redden*. Utrecht: Universiteit van Utrecht 2006; J.M. ten Voorde en M. Siesling, 'Eerwraak in het Nederlands strafrechtelijke beleid; een paradox van goede bedoelingen', *Panopticon* 2008, nr. 3, p. 7-28.

- medeverdachte, een goede vriendin van de moeder.⁹ Benadrukt zij dat het me bij de bespreking van het rechterlijk oordeel niet gaat om de vaststelling dat sprake is van bewezenverklaard strafbaar handelen. Het gaat me om de verwerping van het verweer op psychische overmacht en de daarvoor (niet) gegeven motivering.
8. De wijze waarop de rechter respectievelijk *zwijgt* over de geloofsopvatting (de rechtbank) en deze *afdoet* als een bij de verdachte mogelijk aanwezige ‘neiging tot bijgeloof of magie’ (het hof), duidt mijns inziens op een niet geëxpliciteerde normatieve assumptie, namelijk deze dat de geloofsopvatting van de verdachte zo buitenissig is dat daaraan geen betekenis kan worden toegekend. Het gesignaleerde probleem ligt daarbij niet in de normatieve aard van de assumptie. Oftewel: het feit dat de rechter als spreekbuis van de samenleving geen waarde *wil* hechten aan wat wordt gezien als een buitenissige geloofsopvatting waaraan de verdachte weerstand had *moeten* bieden. Het probleem ligt in het *onvoldoende erkennen* van het bestaan van de geloofsovertuiging en de invloed die daarvan uit kan gaan op het handelen van de verdachte. Die vraag wordt weliswaar indirect aan de orde in de multidisciplinaire rapportage van het Pieter Baan Centrum, maar de rechter acht het niet nodig zich te verdiepen in het bestaan van Brua en het handelen in dat licht te bezien. Dat geeft blijk van een niet op enig empirisch onderzoek gestoelde normatieve diskwalificatie van de geloofsopvatting van de verdachte.
9. Wie de moeite neemt om via het internet te zoeken naar gedragsdeskundige kennis op het gebied van de invloed van cultureel bepaalde (aan voodoo gerelateerde) geloofsovertuigingen, merkt dat er heel wat te vinden valt.¹⁰ Toegegeven, de vangst bestaat uit een bonte verzameling bronnen, veelal van antropologische, sociologische of psychologische signatuur. Al deze bronnen bieden echter op eigen empirische merites grond voor de gedachte dat religieuze of anderszins aan ‘(bij)geloof gerelateerde overwegingen richtinggevend kunnen zijn voor menselijk handelen. Geen van de bronnen gaan uit van een (absolute) waarheidsaanspraak. Anders gezegd: de vraag of er een empirische basis is te vinden voor een bepaalde geloofsopvatting is niet aan de orde, wel de vraag of er empirische gronden zijn om aan te nemen dat een geloofsopvatting richtinggevend

9 Die keuze berust op het feit dat ik de uitspraken tegen de moeder niet heb kunnen vinden.

10 Ik heb gezocht op SSRN en Google scholar op de zoektermen ‘force majeure’, ‘winti’, ‘voodoo’, ‘brua’, ‘superstition’ en ‘culture & religion’ (al dan niet in samenhang). Hier volgt een selectie van gevonden bronnen: R. Wormhoudt, ‘Culturele achtergronden en strafrechtspleging, Winti’, *Proces* 1991, p. 105-112; I. van Wetering, ‘Winti en voodoo’, in: Bovenkerk, e.a. (red.) 2003, p. 89-99; M. Argyle, *Psychology and Religion*, Londen: Routledge 2000; J. Dumin, ‘Superstition-based injustice in Africa and the United States: the use of provocation as a defense for killing witches and homosexuals’, *Wisconsin Women’s Law Journal*, 2006, vol. 1, p. 145-174; D. van den Berg, B. Raaijmakers en A. Scholten, ‘The Ghost Protocol’, *Gedragstherapie*, 2015, nr. 3, p. 222-240; M. Castro e.a., ‘The paranormal is (still) normal’, *Sociological Research Online*, 2001, 19 (3), 16, online via <http://www.socresonline.org.uk/19/3/16.html>; A. Saher & M. Lindeman, ‘Alternative medicine: A Psychological Perspective’, *Personality and Individual Differences* 2005, April, p. 1169-1178; R. Wiseman, *UK Superstition Survey*, online via http://www.richardwiseman.com/resources/superstition_report.

- kan zijn voor het menselijk handelen van bepaalde personen. Dat ook is de ‘empirische’ vraag die hier centraal staat en waarop de strafrechter een gemotiveerd antwoord is verschuldigd.
10. Nu zal het handelen van de verdachte de gemiddelde lezer volstrekt zinloos en strafwaardig overkomen. Want wie past uit (moeder)liefde en zorg geweld toe op, en onthoudt medicatie aan een vijfjarig meisje dat waarneembaar ziek is, en zet deze ‘behandeling’ voort wanneer positieve resultaten uitblijven? Voor de verdachte was dat laatste (ziek zijn) echter niet evident; zij geloofde namelijk dat Daartje bezeten was door een kwade geest. Afkomstig zijnde uit Suriname hechtte zij sterk aan het Brua-geloof, een geloofsopvatting die is gerelateerd aan voodoo.¹¹ Vanuit die geloofsopvatting kwam zij ertoe om samen met de moeder het meisje op alternatieve wijze te willen genezen. Deze behandeling bestond uit het ontzeggen van eten en drinken en het schoppen en/of slaan tegen het hoofd, het lichaam, de rug en de onderbenen van het meisje. Ook zouden de verdachten het hoofd van het meisje meerdere malen hard tegen de grond hebben geslagen en haar medicatie hebben onthouden.¹² Later bleek dat het kind leed aan een (beginnende) bloedvergiftiging/streptokokkeninfectie, maar beide verdachten waren er ten tijde van hun handelen van overtuigd dat een boze geest bezit had genomen van Daartje. Die geest moest volgens hen worden uitgedreven, desnoods met geweld.¹³ Het meisje overleed helaas na enige dagen.
  11. De rechtbank voert de dood rechtstreeks terug op het handelen van beide verdachten en veroordeelt hen voor moord (art. 289 jo. 47 Sr); het hof meent dat sprake is van een samenstel van causale factoren en komt tot een veroordeling wegens het nalaten hulp te verlenen aan een hulpbehoevende (art. 255 jo. 257 jo. 47 Sr). Dit verschil in opvatting tussen de rechtbank en het hof is terug te voeren op een verschil in het ‘tijdstip’ van de opeenvolgende aan de verdachte verweten handelingen. De rechtbank gaat uit van de situatie waarin voor een ieder duidelijk waarneembaar was dat het kind ernstig ziek was. Het verweer van de verdachte dat zij niet wist dat het kind ziek was en zij dus geen

---

11 Over Brua: R.A. Römer, *Cultureel mozaïek van de Nederlandse Antillen*, online via http://www.dbnl.org/tekst/rome012cult01_01/rome012cult01_01_0003.php; J.D. Blom, I.T. Poulina & T.L. van Gellecum, ‘Psychiatrie en brua’, *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 2013, nr. 8, p. 609-618 en C. Hoffer, ‘Religieuze tradities, volksgeloof en religieuze geneeswijzen in multicultureel Nederland: implicaties voor de ggz-praktijk’, in: P.J. Verhagen & H.J.G.M. van Megen (red.), *Handboek Psychiatrie, religie en spiritualiteit*, Utrecht: De Tijdstroom 2013, hoofdstuk 13, online via http://www.corhoffer.nl/media/publicaties/13_Hb_psychiatrie_religie_en_spiritualiteit_def-21.pdf.

12 Achtergrondinformatie is ontleend aan: Groninger internetcourant, online via <https://www.gic.nl/nieuws/drie-jaar-cel-voor-medeplegen-voodoo-moord>.

13 Binnen het Brua-geloof vormt zo’n geest een zeer gevaarlijke bedreiging, met name voor (pasgeboren) kinderen. In de volksovertuiging is zo’n geest, ‘Ezèh’ of ‘Zèh’ genoemd, de spirituele vorm van een mens die zijn vel heeft afgestroopt om onzichtbaar binnen te kunnen dringen in het lichaam van het kind om dit leeg te zuigen; Römer e.a. 1977, p. 45.

(voorwaardelijk) opzet¹⁴ had op het overlijden wordt door de rechtbank verworpen door te wijzen op de ter zitting afgelegde verklaring van een deskundige waarin werd gesteld dat ‘is gebleken dat het slachtoffer symptomen heeft vertoond, die *objectief gezien* [mijn curs.] passen bij een algeheel ziek kind’. Daarnaast werd gerefereerd aan verklaringen van enkele, destijds in de woning aanwezige derden waaruit bleek dat de verdachte de ziektesymptomen had waargenomen. Deze derden hadden er bij de verdachte op aangedrongen om reguliere geneeskundige hulp te zoeken, maar zij nam dat advies niet ter harte. Dat brengt de rechtbank ertoe te overwegen dat de verdachte en haar medeverdachte ‘al in een vroeg stadium bewust het besluit hebben genomen niet een arts te waarschuwen, doch rituelen op het slachtoffer uit te voeren’, gericht op het uitdrijven van ‘de geest’. Vastgesteld wordt dat er een opbouw in het geweld heeft gezeten en dat toen een zachtere aanpak niet werkte, de verdachten het erover eens waren ‘dat “de geest” eruit geslagen moest worden’. Geconcludeerd wordt dat de verdachte bewust geweld heeft gebruikt, ‘met de bedoeling het lichaam van het slachtoffer aan te tasten’. Een dergelijk handelen omvat volgens de rechtbank onder de ‘gegeven omstandigheden’ het aanvaarden van de kans op de dood van het kind. Langs eenzelfde objectieve lijn beoordeelde de rechtbank het beroep op psychische overmacht.¹⁵ Verdachte wordt verweten niet te zijn teruggekomen op haar keuze om af te zien van een reguliere behandeling, en soms zelf het initiatief te hebben genomen tot het geweld. Verdachte had volgens de rechtbank op verschillende momenten ‘anders kunnen handelen dan zij feitelijk heeft gedaan’.

12. Het hof toont zich genuanceerder in zijn overwegingen aangaande het opzet en de psychische overmacht. Niet bewezen wordt geacht dat de verdachte of haar medeverdachte zich van aanvang af bewust was van het feit dat het meisje aan een ziekte leed die dusdanig ernstig was dat het onbehandeld laten daarvan tot de dood zou kunnen leiden. Het hof wijst er daarbij uitdrukkelijk op dat bij het vaststellen van deze wetenschap en kansaanvaarding moet worden geabstraheerd van de ernst van de ziekte.¹⁶ Er volgt een vrijspraak van de ten laste gelegde moord en zware mishandeling de dood ten gevolge hebbende.
13. Het verweer betreffende de opzet ziet zodoende enkel nog op de tweede fase van het handelen, die waarin duidelijk waarneembaar was dat de door verdachten op eigen

14 De ten laste gelegde moord, maar ook de (meer) subsidiair ten laste gelegde zware mishandeling de dood ten gevolge hebbende (art. 302 lid 2 Sr) en de zware mishandeling (art. 302 lid 1 Sr) bevatten alle het te bewijzen bestanddeel opzet. De ondergrens daarvan wordt gevormd door het voorwaardelijk opzet, dat inhoudt dat de verdachte minstens wetenschap moet hebben gehad van de aanmerkelijke kans (in dit geval op het overlijden) en deze kans moet hebben aanvaard; Kelk & De Jong 2013, p. 263-269.

15 Over psychische overmacht: Kelk & De Jong 2013, 338-351; G-J. Knoops, *Psychische overmacht en rechtsvinding*, Deventer: Gouda Quint 1998.

16 Dat is in overeenstemming met de opvatting van de Hoge Raad, waarin de kansaanvaarding niet afhankelijk mag worden gesteld van de ernst van het eventuele gevolg; zie: Kelk & De Jong 2013, p. 263-269.

‘medisch’ inzicht ingezette behandeling niet tot genezing leidde, maar zij niettemin besluiten deze door te zetten en te intensiveren.¹⁷ Vanaf dat tijdstip is volgens het hof sprake van voor de verdachte kenbare gezondheidsrisico’s, en heeft zij geweten van de geenszins te verwaarlozen kans op het overlijden en deze aanvaard. Op dat getoonde gebrek aan zorg spitst het oordeel van het hof zich toe en niet, wederom anders dan het oordeel van de rechtbank, op de aard van het geweld. Dat laatste wordt wel bewezen geacht, maar niet zo zwaarwegend bevonden dat kan worden gesproken van zware mishandeling de dood ten gevolge hebbende. Het geweld vormt volgens het hof slechts een factor in een algeheel verslechterend ziektebeeld, waarvan de beginnende bloedvergiftiging/streptokokkeninfectie een niet te verwaarlozen oorzaak vormt. Het hierin gelegen verschil van opvatting tussen de rechtbank en het hof over de causaliteit laat ik verder rusten.

14. Kortom, het hof zaagt minder ‘harde planken’ dan de rechtbank. Waar de rechtbank de ‘objectief waarneembare aard van de ziekteverschijnselen’ aanvoert en geen ruimte laat voor een andere duiding van het ziektebeeld dan die welke past in de reguliere geneeskunde, geeft het hof er blijk van oog te hebben voor een mogelijk afwijkende, subjectieve interpretatie daarvan door de verdachte. Althans, tot het moment dat de symptomen verergerden en de verdachte beter had moeten weten, en – niet onbelangrijk – had moeten luisteren naar het advies van aanwezige derden. Daarmee erkent het hof dat het handelen berustte op ‘zorg en (moeder)liefde’, en in samenhang daarmee de aanwezige geloofsovertuiging die de aanzet hebben gegeven tot het handelen. Maar ook dat levert geen geslaagd beroep op psychische overmacht op, en ook het hof ziet geen aanleiding ziet om dat op de feitelijke merites te onderzoeken door zich te verdiepen in het Brua-geloof.
15. Nu geeft de wijze waarop het verweer wordt geformuleerd daar ook de ruimte toe. De raadsman volstaat namelijk met een verwijzing naar enkele passages uit het rapport van het Pieter Baan Centrum waaruit zou blijken dat de verdachte ‘geheel weerloos’ was ten opzichte van de medeverdachte, en bovendien handelde in een toestand van bewustzijnsvernaauwing. Pas in tweede instantie wordt gerefereerd aan de bij verdachte aanwezige geloofsovertuiging.¹⁸ Dát het beroep op psychische overmacht wordt verwor-

---

17 Hier klinkt reeds de nog volgende verwerping van de psychische overmacht door: vastgesteld wordt immers dat de verdachte op het moment dat zij wetenschap kreeg van de ernst van de situatie ervoor koos haar (geloofs)overtuiging door te zetten, waarmee zij zich in een ‘culpa in causa’-situatie begeeft. In de regel ziet dit leerstuk op het niet voorziene, maar wel voorzienbare effect van het nemen van verdovende middelen; zie J. Bijlsma, ‘Drank, drugs en culpa. Zelfintoxicatie en culpa in causa: pleidooi voor een voorzienbaarheids-eis’, *Delikt en Delinkwent* 2011, nr. 6, p. 654-678.

18 Bovenkerk en Siesling noemen dit een informeel cultureel verweer: de culturele achtergrond van de verdachte wordt als het ware verpakt in een reguliere strafuitsluitingsgrond; F. Bovenkerk & M. Siesling, ‘Criminaliteit en strafrechtspleging in de multiculturele samenleving’, in: M.M. Boone e.a. (red.), *Criminologie en Strafrecht*, Den Haag: Boom 2016, p. 103.

pen verbaast dan ook niet. Maar dat neemt het bezwaar tegen de in beider aanleg opgevoerde zuinige motivering niet weg. De rechtbank zwijgt zelfs geheel over de aangevoerde geloofsovertuiging en beperkt zich tot het verwerpen van de door de verdachte aangevoerde psychische afhankelijkheid van de medeverdachte. Dat volstaat niet als antwoord, want in het verweer wordt die psychische afhankelijkheid, zij het wat impliciet, gerelateerd aan de culturele achtergrond van de verdachte.

16. Het hof besteedt wel aandacht aan beide aspecten, maar reduceert de betekenis van de culturele achtergrond van de verdachte en haar geloofsovertuiging tot een mogelijk aanwezige 'neiging tot bijgeloof en magie',¹⁹ die in het licht van het te beschermen rechtsbelang (het recht op leven) geen gewicht in de schaal legt.²⁰ Hier verschijnt de *normatieve grondslag* van de psychische overmacht, die dient te worden beoordeeld aan de hand van subsidiariteit en de proportionaliteit.²¹ Niet iedere interne (geloofs)overtuiging rechtvaardigt schulduitsluiting, daarvoor moet een gemotiveerde afweging plaatsvinden in het licht van de omstandigheden van het geval, waarbij betekenis wordt gehecht aan de zwaarte van het te beschermen rechtsbelang en de ondermijnende kracht van de op externe druk berustende psychische drang.
17. En daarmee lijkt het hof het gelijk aan zijn kant te hebben, want de bescherming van de gezondheid van een minderjarige weegt zwaar en de verdachte sloeg goede raad van derden om medische hulp te zoeken in de wind. Daar staat echter tegenover dat de verdachte met haar handelen juist het beschermde (gezondheids)belang van Daartje meende te dienen. Die paradoxale tegenstelling tussen het willen 'genezen' van Daartje, maar het feitelijk bijdragen aan haar dood, had het hof, en in eerste aanleg de rechtbank, aanleiding moeten geven tot het gelasten van nader onderzoek in de vorm van een deskundigenrapportage waarin de vraag had moeten worden gesteld welke status Brua,

19 Blom e.a. omschrijven 'magie' als: het trachten te manipuleren van een bepaalde toestand middels een beroep op bovennatuurlijke krachten, te onderscheiden van 'toverij': het trachten te manipuleren van natuurlijke en bovennatuurlijke krachten uit een kwaadwillende intentie. Oftewel: 'witte magie' versus 'zwarte magie'. Melding wordt gemaakt van 'uitdrijvingsbevelen' via het (o.a.) geselen van de patiënt; Blom e.a. 2013, p. 614.

20 Gelet op de woordkeuze is denkbaar dat het hof deze zinssnede heeft overgenomen uit de rapportage van het Pieter Baan Centrum. Of dat zo is, is niet te achterhalen en maakt overigens geen verschil, zij het dat de in de context van de motivering ongelukkige woordkeuze dan zou zijn toe te schrijven aan het Pieter Baan Centrum.

21 Wolswijk 2010, p. 26; Kelk & De Jong 2012, p. 340-342 en W. Limborgh, *Culturele vrijheid in het strafrecht*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2011, i.h.b. p. 204-206, 220-221 en 224-228. Van belang ook is het profiel van de verdachte een rol kan spelen, de zogenoemde Garantstelling. Ook die lijkt in deze zaak een rol te spelen, althans in de overwegingen van de rechtbank waar wordt overwogen dat de verdachte gelet op haar opleiding anders had moeten handelen. Deze overweging staat echter bij de strafmaatoverweging en niet bij de verwerping van de psychische overmacht.

- en het daarin besloten ritueel van het uitdrijven van kwade geesten, heeft binnen de leefgemeenschap van de verdachte.²²
18. Dat er in de voorliggende strafzaak geen sprake is geweest van een zodanig vereiste door externe factoren aangewakkerde psychische druk die haar grond zou vinden in de geloofsovertuiging van de verdachte, is zeker niet uit te sluiten. Anders gezegd: de tekenen wijzen op strafbaar handelen en aan een aan verdachte te maken verwijt daarvan. Maar dat oordeel zou dan toch hebben moeten berusten op een meer gegronde afweging en daaraan verbonden onderzoek dan waarvan de rechtbank en het hof blijkt geven.²³ Pas als dat is 'uitgezocht' komt de volgende mogelijkheid aan bod, namelijk dat de verdachte onterecht heeft geloofd in de juistheid van haar handelen, maar dat het verwijt daarvan slechts in verminderde mate kan worden toegerekend gelet op haar geestelijke capaciteiten slechts (art. 39 Sr). Die laatste overweging is terug te vinden in de rapportage van het Pieter Baan Centrum en ligt ten grondslag aan de verwerping van het beroep op psychische overmacht en de daarop volgende straftoemeting door de rechtbank en het hof. Maar een antwoord op de vraag óf cultureel bepaalde geloofsovertuigingen onder omstandigheden een grond kunnen vormen voor een geslaagd beroep op psychische overmacht, is daarmee niet gegeven.
19. Door dat niet te doen wordt de indruk gewekt dat wordt uitgegaan van een standaard westerse cultuuropvatting en van een prioritering van reguliere, westerse geneeskundige opvattingen, waarin geen plaats is voor anders 'gekleurde' geloofsopvattingen en daarmee samenhangende geneeswijzen. Een gespecificeerde zoektocht op de term Brua op het internet leert echter dat Brua in antropologische en gedragstherapeutische kringen wordt erkend als factor die het handelen van een individu vergaand kan beïnvloeden, in het bijzonder wanneer het gaat om wat wordt verstaan als genezend handelen.²⁴ Hoffer lijkt de vinger op de zere plek te leggen waar hij schrijft: 'vanuit een neutraal standpunt geredeneerd kan "volksgeloof" niet als synoniem worden gezien voor "bijgeloof" (...) Degenen die bepaalde fenomenen karakteriseren als 'bijgeloof' doen dat vanuit een specifieke visie op hetgeen voor hen "geloof" is. Maar voor degenen die een volksgeloof belijden of praktiseren kan dit geheel anders liggen en kan bijgeloof goed

---

22 Zo blijkt uit de studie van Hoffer uit 2009 dat 85% van de bevolking van Curaçao zich bezighoudt met Brua. Blom e.a. stellen dan ook dat Brua moet worden begrepen als, een actuele 'zoektocht naar de eigen culturele identiteit' (genoemd in: Blom e.a. 2013, p. 614). In gelijke zin: C. Hoffer, 'Een dynamische benadering van cultuur en religie', in: H. Sarneel (red.), *Interculturele Jeugd- en Opvoedhulp*, 2012, p. 66-69; Hoffer pleit voor een open attitude jegens het beoordelen van de zingeving van op niet-westerse culturen en levensbeschouwingen gebaseerd gedrag.

23 Ook Wolswijk constateert in zijn overzichtsartikel dat in de motivering van uitspraken weinig is terug te vinden van een psychologische toets; Wolswijk 2010, p. 25.

24 Hoffer wijst overigens meer in het algemeen op het bestaan van 'een spanningsvolle verhouding' tussen volksgeloof en de wereldgodsdiensten (islam, hindoeïsme en christendom); Hoffer 2013, p. 181-182.

samen vallen met geloof.²⁵ Ook andere (cultuur)onderzoekers benadrukken, als gezegd, dat het belangrijk is om bij de beoordeling van niet-westerse culturele (geloofs)praktijken te reflecteren op de gangbare westerse, christelijke geloofspraktijken en daarvan rekenschap te geven.²⁶

20. Door zich niet te verdiepen in het eventuele bestaan en de betekenis van zo'n niet-westerse geloofsopvatting en geen gemotiveerde verwerping te geven van een beroep daarop geeft de rechter zich echter onvoldoende rekenschap van het multiculturele karakter van de Nederlandse samenleving. Die opstelling geeft blijk van stilstand binnen de rechtsvorming. Zeker, het culturele verweer heeft – na een aanvankelijk goede start in de jaren tachtig – geen voet aan de grond gekregen binnen de Nederlandse strafrechtspraktijk.²⁷ Maar daarmee is het fenomeen van cultureel bepaalde strafzaken niet van tafel. Berichten vanuit het Landelijk Expertise Centrum Diversiteit van de politie²⁸ en de gezondheidszorg²⁹ laten zien dat het culturele motief zeker bij levens- en geweldsdelicten een rol speelt. En ook in de mensenhandel wordt voodoo volop gebruikt om West-Afrikaanse vrouwen te dwingen zich te prostitueren (de voodoo geldt dan als 'andere feitelijkheid' ex art. 273f Sr).³⁰ Er is volgens de experts gereede aanleiding om voodoo ernstig te nemen.³¹

25 Hoffer 2013, p. 180. Opgemerkt wordt ook dat voor de betekenis van die geloofsfactor te weinig aandacht zou bestaan binnen de reguliere geestelijke gezondheidszorg. Zie ook: Van den Berg e.a. 2015 en M. van Eeteren-Janssen, 'Geheimen in de alledaagse zorg van moeders voor hun jonge kinderen', *Medische Antropologie* 1995, nr. 1, p. 114-125.

26 Dat geldt volgens Hoffer met name wanneer het gaat om de vraag wat wel of niet toelaatbaar is wanneer het gaat om (vermeend) genezend handelen; Hoffer 2013, p. 181-182.

27 Ik heb geen kwantitatief onderzoek gedaan ter onderbouwing van deze stelling, maar het is een 'feit van algemene bekendheid' dat het culturele verweer na de opkomst daarvan begin jaren tachtig van de vorige eeuw een zachte dood is gestorven. Bevestiging daarvoor is te vinden in Siesling 2006, Ten Voorde 2007, Wolswijk 2010, Kelk & De Jong 2013 en M. Knapen, 'Culturele verweren maken in Nederland geen kans', *Advocatenblad* 2004, nr. 17, p. 745-746. Daarbij vormen delicten als het onderhavige, kinderdoding, onder invloed van cultureel bepaalde geloofsovertuigingen, bovendien een minderheid. Zie echter voor een vergelijkbare zaak: Rb. Den Haag 14 december 2007, ECLI:NL:RBSGR:2007:BC0775; ook hier werd het beroep op psychische overmacht verworpen.

28 J. Janssen, *Focus op eer. Een verkenning van eerzaken voor politieambtenaren en andere professionals*, Den Haag: Boom criminologie, 2017.

29 Hoffer 2012 en 2013; Blom e.a. 2013. Wat bij een beperkte verkenning van de bronnen via het internet opvalt is dat meerdere bronnen opmerken dat nog maar weinig bekend is over het gebruik van Brua binnen in Nederland wonende culturele minderheidsgroepen. Dat roept eens te meer de vraag op in hoeverre deze specialistische kennis is gerepresenteerd in de door het PBC geproduceerde deskundigenrapport, dat (mede) ten grondslag lag aan de rechterlijke besluitvorming in eerste en tweede aanleg.

30 Ook: Tobore Ovuorie, 'Undercover in de Nigeriaanse vrouwenhandel', *Trouw* 25 januari 2014, <https://www.trouw.nl/home/undercover-in-de-nigeriaanse-vrouwenhandel-a4bf6489/>; 'Voodoo als pressiemiddel bij Nigeriaanse mensenhandel', *One World*, 27 juni 2016, <https://www.oneworld.nl/achtergrond/voodoo-als-pressiemiddel-bij-nigeriaanse-mensenhandel/>.

31 Terzake, *Het proces tegen Nigeriaanse mensenhandelaars in vijf vragen. Interview met Klaus Vanhoutte van Payoke*, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/03/26/het-proces-tegen-nigeriaanse-mensenhandelaars-in-vijf-vragen-en-/>.

21. Daarmee betoog ik geenszins dat we er bij de beoordeling van handelen zoals dat van de verdachte van uit zouden moeten gaan dat het Brua-geloof, of wat dat betreft enige andere culturele minderheidsopvatting, zou moeten prevaleren boven die van de meerderheid. Integendeel, *the majority rules*, althans voor zover dezer opvattingen zijn neergelegd in de strafwet. Maar in een samenleving die zich blijvend kenmerkt als multicultureel geeft het blijk van respect wanneer de rechter in de uitspraak laat zien oog te hebben voor culturele minderheidsopvattingen, en is het bevorderend voor het 'juridisch bewustzijn' van culturele minderheidsgroepen wanneer hen wordt uitgelegd welk gewicht in de nationale rechtsorde wordt toegekend aan hun geloofsopvattingen. Dat behoeft soms een extra onderbouwing en bij voorkeur een die niet gespeend is van enige empirische onderbouwing. Laten zien dat je als rechter bereid bent je te verdiepen in de minderheidsopvattingen en dat je die op geïnformeerde wijze afweegt, bevordert de rechtsvorming en heeft meer zeggingskracht dan het enkele machtswoord van meerderheidsopvatting. Een wat minder zuinige motivering en reflectie op de onderliggende onbewezen empirische westerse assumptie dat 'witte magie' en daaraan verbonden rituelen niet kunnen worden gekwalificeerd als 'genezend handelen' kan de rechtsvinding – en wie weet de integratie – bevorderen.³² Ook wanneer het door de verdediging gevoerde verweer daartoe wellicht geen directe aanleiding geeft. Met behulp van meer inzet van multicultureel onderlegde deskundigen moet het toch mogelijk zijn om de (meer) empirisch onderbouwde juridische piketpaaltjes te slaan die in een multiculturele samenleving nodig zijn om aan alle justitiabelen helder te verwoorden waar de grens ligt tussen het respect voor de culturele autonomie en het strafrechtelijk verwijtbaar handelen. Dan snijdt het mes aan twee kanten: de meerderheid ziet de norm bevestigd, en de minderheid leert waar de grens ligt van straffeloos handelen.
22. Het lijkt er echter op dat de door Siesling in 2006 uitgesproken verwachting dat de strafrechter niet genegen zal zijn een beroep te doen op de antropologisch deskundige, ruim een decennium later bewaarheid is.³³ De gedachte dat de strafrechter moeite heeft om dergelijke minder 'harde' kennis te wegen in de context van het normatieve, ja zelfs rechtspolitiek gerelateerde leerstuk van de psychische overmacht, is invoelbaar. Niettemin staan de antropoloog en de psycholoog opgenomen in het wettelijk deskundigenregister en zou het de kwaliteit van de rechtsvinding bevorderen wanneer de strafrechter zich, wanneer daartoe gereede aanleiding is, vaker (en wellicht uitgebreider) zou laten voorlichten door antropologen en wat dies meer zij, teneinde de normatieve, juridische besluitvorming over psychische overmacht in culturele strafzaken meer te doen

32 Blom e.a. 2013, p. 615.

33 Siesling 2006, p. 67-68. Zie ook: H. Wiersinga, 'Culturele expertise in het strafrecht', *Trema* 2005, mei, p. 273-277. Overigens ligt dat anders op het niveau van de politie, daar is via het LECD structureel aandacht voor de factor cultuur; Janssen 2017.

berusten op empirisch gegronde kennis.³⁴ Zwijgen of ter verwerping volstaan met een verwijzing naar de reguliere gedragsdeskundige rapportage door een psychiater en/of psycholoog, zoals in de voorliggende strafzaak, volstaat niet.³⁵ Meer ruimte voor de deskundige en de daarmee verbonden inbreng van empirie hoeft geen beperking te betekenen van de rol van de rechter, maar kan diens besluitvorming juist betekenisvoller maken voor de justitiabele en begrip kweken voor de op grond van de meerderheidsopvattingen gegeven normatieve verwerping.³⁶

---

34 Dat kan overigens ook aanleiding geven tot strafverzwaring. Daarover: Wolswijk 2010, par. 4 en E.M. Galenkamp & J.M. ten Voorde, 'Culturele achtergronden in de strafrechtspleging. Op zoek naar de juiste onderzoeksvragen', *Proces* 2002, nr. 3-4, p. 42-45.

35 Overigens doen psychiaters en/of psychologen bij het opstellen van een gedragsdeskundige rapportage regelmatig een beroep op een antropoloog. Dat staat echter niet gelijk aan een eigenstandige antropologische rapportage met gespecificeerde onderzoeksvraag.

36 N.J.M. Kwakman, 'De strafrechter en de deskundige', *RM Themis* 2010, nr. 5-6, p. 184-196.